

УДК 316.624.3:159.922.763:37.017.7

Середняк Жанна Муканівна

аспірант кафедри клінічної психології Інституту інноваційної післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, практичний психолог

Одеського навчально-виховного комплексу № 49

e-mail: djeneter@gmail.com

ORCID 0000–0002–0581–6514

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА**

Стаття за матеріалами шкільного психолога про дослідження факторів, що сприяють формуванню та розитку поведінкових відхилень серед школярів. У статті проводиться аналіз поняття «норма», доводяться аналітичні дані про опитування підлітків та статистичні дані про правопорушення і розкриті питання психологічних і соціальних патогенетичних факторів, орієнтація на які дозволить розробити відповідну систему корекційних заходів, спрямованих на зниження розвитку у школярів девіантних форм поведінки.

Ключові слова: школа, діти, поведінка, виховання, злочини, молодь.

Актуальність дослідження полягає в зростанні девіантних форм поведінки серед підлітків, а також проблемах їх профілактики і корекції в шкільному віці. Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, має в останні роки масовий характер. Проблема порушень поведінки знаходиться в центрі уваги соціологів, педагогів, психологів, психіатрів, працівників правоохоронних органів, та її наукове вивчення здійснюється у відповідних напрямках соціології, психології, психіатрії та кримінології. Нагальним завданням стало пояснити причини, умови і фактори, що детермінують це соціальне явище. Розгляд феномена девіантної поведінки припускає пошук відповідей на ряд фундаментальних питань, серед яких питання про сутність категорії «норма» (соціальна норма) і про відхилення від неї.

Мета дослідження — розробка системи педагогічних, психологічних і соціальних корекційних заходів, спрямованих на ліквідацію чинників формування і зростання девіантних форм поведінки.

Об'єкт дослідження — прояви девіантної поведінки.

Предмет дослідження — виявлення факторів, які сприятимуть формуванню девіантної поведінки в шкільному віці.

У дослідженні брали участь учні Одеського навчально-виховного комплексу 9-х та 10-х класів: загальна кількість — 127 учнів (100 %): з них учнів 9-х класів — 84 учня (66 %), учнів 10-х класів — 43 (34 %).

Методи дослідження. У дослідженні застосовані клініко-психологічний і експериментально-психологічний методи, що проводяться у формі бесіди, спостереження, анкетування, опитування, кількісного та якісного аналізу.

Психодіагностичний інструментарій — анкета «Молодь та протиправна поведінка».

Результати дослідження та їх обговорення. Поведінка людини в суспільстві — це багатогранне поняття, що відображає всі форми спілкування людини з навколишнім світом. Воно має на увазі реакцію людини на події, які відбуваються тут і зараз, а також відображає бажання і здібності людини слідувати правилам і нормам, встановленим у суспільстві. «Соціальні норми — загально визнані правила, зразки поведінки, стандарти діяльності, покликані забезпечувати впорядкованість, стійкість і стабільність соціальної взаємодії індивідів і соціальних груп. Сукупність норм, що діють в тому чи іншому співтоваристві, становить цілісну систему, різні елементи якої взаємообумовлені.

Для визначення соціальних норм характерно:

- невизначеність адресата;
- універсальність застосування (в актах суспільних відносин, виробництва, обміну, взаємодії індивідів);
- багаторазова повторюваність» [8].

Значну роль у демонстрації та розповсюдженні особливостей взаємодії між людьми і суспільних відносин в цілому займають засоби масової інформації і предмети культурних і творчих праць, таких як кіно, музика, пісні. Наприклад, у взаємозв'язку кіно і суспільства кіно розглядається як невіддільний від соціальної реальності елемент культури, який, з одного боку, відчуває на собі багатоплановий вплив цієї реальності, а з іншого — сам перетворює її.

Сьогодні спостерігається формування толерантного ставлення до різних форм прояву девіантної поведінки і зсув у їхній бік кордонів «норми» в суспільстві. Факт зміщення норм і моральних цінностей можна спостерігати в зарубіжній і вітчизняній кінематографії, мультиплікації, в новинних рубриках телевізійних каналів, спостерігаючи за формуванням продуктів рекламних компаній, як на телебаченні, так і в інтернет-ресурсах.

Крім того, спостерігається зріст використання інформаційних технологій, основними характеристиками яких є доступність і швидкість. Тривала постійна безконтрольна участь та гра дітей у комп'ютерні ігри, де високий рівень графіки передає відчуття схожості з реальністю, сприяє формуванню комп'ютерної залежності, систематичної участі в конфліктних відносинах з іншими. Багатство можливостей для спілкування за допомогою інтернет-ресурсів в соціальних мережах наповнилося скороченими словами, які перейшли в розмовну мову, масою установок і переконань з неусвідомлених статусів і цитат інших людей, у підсумку сформували відірваність мови і ригідність мислення. Доступність до різного роду інформації призвела і до доступності порнопродукції.

Це далеко не весь перелік, що відображає негативну спрямованість в нашій культурі, який впливатиме на формування патологічних аспектів соціалізації та розвитку особистості. Це свідчить про необхідність превентивного виховання в школі і вдома, головними завданнями якого є виховання у дітей високих моральних рис, які є головним чинником вибору засобів

поведінки. Превентивне виховання має здійснюватися на основі морально-правових знань, уявлень, поглядів, переконань, почуттів, які склалися в нашому суспільстві й становлять суспільну свідомість.

У результаті проведених нами спостережень за навчально-виховним процесом у школі, вивчення варіантів «поганої» поведінки школярів, виявляється: в порушенні дисципліни, конфліктності взаємин, низькому рівні навчання, небажанні відвідувати школу і пропуски занять.

При наявності належної уваги батьків і вчителів до проблеми виникненні порушення мають тенденцію до згладжування або навіть до повного зникнення в наступні роки.

Вищезазначені ознаки порушеної поведінки, при стійких їх проявах, відповідають терміну «девіантна поведінка» — це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальний збиток суспільству або самій особистості, а також супроводжується соціальною дезадаптацією.

Нами було відмічено, що в більшості випадків вищеописані прояви в учнів старших класів, по-перше, найчастіше мали схожі проблеми або складності в початкових класах, а по-друге, надалі ускладнюються тютюнопалінням, вживанням психоактивних речовин, а також ознаками делінквентної поведінки, яка, у свою чергу, відображає порушення правових норм, що завдає шкоди, як окремим громадянам, так і суспільству в цілому: хуліганство, бродяжництво, злочинство, грабежі, вандалізм і т. д.

За різними літературними джерелами [3; 7, с. 333; 5; 10] причинами девіантної поведінки є вплив різних груп факторів: біологічних, психологічних і соціальних. Нами було відмічено, що сукупність даних факторів особливо сприяє формуванню поведінки, що відхиляється від норми [7, с. 333].

До біологічної групи факторів відносяться: органічне ураження головного мозку внаслідок патології вагітності та пологів, інтоксикації, мозкові інфекції, черепно-мозкові травми.

Психологічною/патопсихологічною групою факторів, що впливають на виникнення відхилень у поведінці і ускладнюють процес соціалізації особистості, є: індивідуально-психологічні особливості, несформованість емоційної сфери, соціальна та педагогічна занедбаність, низький рівень розвитку навичок спілкування, самоконтролю і самооцінки, розгальмування, психогенні розлади, психосоматичні захворювання, аномалії і акцентуації характеру, прикордонна розумова відсталість, а також приховані форми депресії і шизофренії.

До соціальної групи факторів віднесені недоліки сімейного і педагогічного виховання, недостатній рівень розвитку соціальних навичок, конфліктність взаємин, низький рівень життя, а також особливості найближчого оточення дитини і суспільства в цілому.

З метою запобігання або зниження негативного впливу тих чи інших факторів, що сприяють формуванню девіантної поведінки, психологічна служба школи здійснює просвітницьку, профілактичну та корекційну роботу.

Основними засобами реалізації цієї мети є:

- Виступи на батьківських зборах, нарадах, консилиумах.
- Проведення семінарів, тренінгових занять з учителями, батьками та учнями.
- Участь у проведенні виховних годин з учнями за темами морально-етичних питань, шляхів взаєморозуміння, поваги, самооцінки и т. ін.
- Консультативна робота з усіма учасниками навчально-виховного процесу: учнями, батьками, учителями.
- Робота з педагогічним колективом школи (надання методичних рекомендацій, бесіди, консультації з питань виховання, комунікацій, профілактики правопорушень серед неповнолітніх і т. д.).
- Відвідування і контроль неблагополучних, проблемних сімей.
- Проведення корекційно-відновлювальних занять.

Підлітковий період — один із найважчих періодів розвитку особистості, який характеризується потребою у звільненні з-під контролю і опіки дорослих, протест проти встановлених правил і порядків, спрямованістю до незалежності, самостійності й утвердженні себе як особистості. Саме в підлітковому віці підвищуються вияви порушеної поведінки: у 7 разів збільшується кількість негативних вчинків, у 40 разів зростає кількість невмотивованих вчинків.

У 2014–2015 навчальному році в навчальному закладі нами було проведено анкетування серед учнів 9–10 класів за допомогою анкети «Молодь та протиправна поведінка», а також аналіз деяких отриманих відповідей:

Як ти вважаєш, які причини найчастіше спонукають підлітка до скоєння протиправних дій?

З найбільш значущих факторів: вплив друзів та знайомих; вплив засобів масової інформації; вплив родини та близького оточення.

З найменш значущих факторів: відсутність організації дозвілля зі сторони закладу освіти (відсутність в закладі гуртків, секцій, творчих студій, клубів тощо); наслідування прикладу кумира, героя фільму, книги тощо; відсутність можливостей для безкоштовних занять спортом.

Які фактори утримують молодь від вчинення злочину?

На думку опитуваних підлітків, найбільшим стримуючим фактором, який не дає здійснити злочин, є страх перед можливим покаранням.

Яким чином ти отримуєш знання з юридичних питань?

Інформацію з юридичних питань отримують з наступних джерел:

№	Твердження	Відсоток
1	із засобів масової інформації (Інтернет, телебачення, газети, журнали...);	34
2	від батьків;	27
3	від педагогів (задаю питання та отримую відповідь);	23
4	спеціально організованих просвітницьких заходів в закладі освіти (лекції, бесіди...);	10
5	вивчаю літературу(самостійно).	6

За умови, що правопорушення здійснено підлітком, які з них найчастіше залишаються невиявленими?

Учні 9–10 класів вважають, що найчастіше залишаються нерозкритими такі правопорушення: хуліганство, куріння в заборонених законом місцях, психологічне насилля у ставленні до однолітка (образи, висміювання, ігнорування, образливі прізвиська). Натомість такі правопорушення, як: заняття проституцією, вживання наркотичних (психоактивних) речовин, вчинення фізичного насилля (завдання тілесних ушкоджень) стосовно іншої людини майже завжди можуть бути розкриті.

Чия думка для тебе найбільш важлива?

Сучасні підлітки найбільше прислухаються до думки: батьків (матері, батька).

За результатами цього анкетування ми можемо зробити **висновки**:

1. Низький рівень виявлення психологічного знуцання серед учнівського середовища призводить до фіксації негативних поведінкових стереотипів у учнів з обох боків конфлікту і свідчить про низький рівень психологічної культури.

2. Значний вплив на формування особистості сучасного підлітка мають батьки та засоби масової інформації (Інтернет, телебачення...).

3. Найбільш стримуючим фактором, який не дає дитині здійснити злочин, є обізнаність про покарання за порушення вимог, а також їх послідовність та відповідність у виховному процесі.

У положенні про психологічну службу системи освіти Україні визначається, що психологічна служба співпрацює з органами соціального захисту населення, сім'ї, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також громадськими організаціями.

Значна роль у процесі запобігання впливу негативних факторів на психологічному та соціальному рівнях, а також реалізації прав та свобод дітей і соціального захисту, попередження дитячої бездоглядності, пошуку шляхів зниження зростання злочинності серед неповнолітніх та профілактики правопорушень, належить службі у справах дітей і центру соціальної служби для дітей, сім'ї та молоді.

Не піддається сумніву необхідність узгоджених дій батьків, класного керівника, заступника директора з виховної роботи, психологічної служби та вищезазначених служб з подолання негативних чинників девіантної поведінки. Планування сумісних дій навчального закладу та служб соціального та правового захисту дітей, сім'ї та молоді планується та ведеться щороку, але зріст девіантних форм поведінки свідчить про недостатній рівень реалізації цієї діяльності або про її формальність.

В інформаційному повідомленні від служби у справах дітей до департаменту освіти та науки Одеської міської ради Одеської області була надана наступна інформація: «...За інформацією управління розвитку споживчого ринку та захисту прав споживачів Одеської міської ради, у порівнянні з минулим роком на 30 % збільшилася кількість зафіксованих фактів продажу недобросовісними працівниками торгівлі алкогольних напоїв та тютюнових виробів особам, які не досягли 18-річного віку...

За 10 місяців 2015 року в ході проведених профілактичних рейдів виявлено:

– 122 випадки вживання неповнолітніми алкогольних напоїв, що збільшилось на 33 у порівнянні з вказаним періодом 2014 року;

– 689 випадків паління неповнолітніми у громадських місцях, що на 143 більше у порівнянні з 2014 роком...

...Крім того, службою у справах дітей Одеської міської ради проведено анонімне опитування серед неповнолітніх дітей, переважно 16–17 років. За результатами опитування встановлено, що слабоалкогольні напої та тютюнові вироби є найбільш доступними для підлітків, а саме: 55 % підлітків підтвердили їх доступність.

За підсумками проведеного опитування встановлено, що 30 % підлітків палять. На запитання: «Чому Ви палите?», — 31 % підлітків не змогли відповісти; 28 % — діють за прикладом батьків, які палять; 25 % — таким чином знімають стрес; 16 % — палять від незайнятості.

На запитання: «Від кого отримуєте інформацію про наслідки куріння?» — 34 % опитаних висловилися, що від батьків, 66 % — у навчальних закладах. Лише 56 % опитаних вважають паління антигромадським явищем, що свідчить про низький рівень обізнаності підлітків про наслідки паління для їхнього здоров'я та здоров'я оточуючих».

У доповіді про стан злочинності в Україні у 2014 році на офіційному сайті Державної служби статистики України, за даними Генеральної прокуратури, кількість виявлених осіб, які вчинили злочини, становила 124,2 тис., з них неповнолітні, які вчинили злочин, — 5,8 тис. Кількість неповнолітніх потерпілих від злочинів у 2014 р. — 5 тис. та 2,3 тис. осіб — діти до 14 років.

За даними Державної служби статистики України, у 2010 році кількість неповнолітніх, які перебували на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах неповнолітніх, складало 20267, з них за складом правопорушення посідають перші місця: 7669 проживають в неблагополучних сім'ях; 6435 схильні до вчинення правопорушень, бродяжництва, жебрацтва; 5756 мали одного з батьків [2, 75 стор.].

Кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів на кінець 2010 року, — 10883 (на 27,2 % більше, ніж у 2009 р.). Види злочинів, скоєних неповнолітніми: крадіжки (посідають перше місце — 6802), грабїж, розбій, шахрайство, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, згвалтування, умисні тяжкі тілесні uszkodження, умисні вбивства і т. ін. [2, 73 стор.].

У учнів зі схильністю до девіантної поведінки, крім порушення дисципліни, конфліктності взаємин, низького рівня навчання, небажання відвідувати школу, ще з початкових класів відзначаються випадки дрібних умисних крадіжок. Реакція дорослих на такі випадки буває різноманітною — від жорстокості покарання до байдужості. Насправді випадки крадіжки можуть свідчити про:

➤ незадоволення важливих потреб дитини в любові, турботі, увазі і про відсутність засобу отримання необхідного прямим шляхом;

➤ про байдужість оточуючих дорослих до особистих проблем дитини;

➤ про прийнятність для дитини і засвоєння нею досвіду порушення особистісних психологічних і фізичних меж.

Таким чином, тільки уважний, чуйний, психологічно грамотний дорослий може допомогти дитині виправити й припинити розвиток негативних звичок і проявів в його поведінці.

У даному дослідженні ми вивчили тільки деякі з психологічних та соціальних факторів, що впливають на формування та розвиток девіантної поведінки. Спираючись на вищевикладені спостереження і висновки, з метою запобігання виникнення феномена відхилень поведінки у дітей шкільного віку пропонуємо систему необхідних педагогічних, психологічних і соціальних корекційних заходів:

1. Розробка і реалізація програм розвитку психологічної культури усіх учасників навчально-виховного процесу на державному рівні.

2. Підвищення рівня участі органів соціального та правового захисту в реалізації превентивного виховання в навчально-виховному процесі.

3. Формування умов щодо обізнаності дорослих про чинники девіантної поведінки.

4. Навчання засобам ефективного спілкування, сприятливим гармонійним стосункам між учасниками навчально-виховного процесу.

5. Реалізація соціального контролю та участі в житті і розвитку дітей та сімей соціальної групи ризику.

Список використаних джерел і літератури

1. Гильбух Ю. З. Психодиагностика в школе / Ю. З. Гильбух. — Москва: Знание, 1989. — 32 с.
2. Злочинність в Україні: Стат. збірник [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Відповідальний за випуск Калачова І. Київ. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. / Андрей Евгеньевич Личко. — (Изд. 2-е, доп. и перераб.). — Ленинград: Медицина, 1983. — 126 с.
4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. — Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2008. — 672 с.
5. Простомолотов В. Ф. Пограничная психиатрия: Учебное пособие / Валерий Федорович Простомолотов. — (2-е изд., испр. и доп.). — Одесса: ВМВ, 2009. — 452 с.
6. Семейное воспитание: хрестоматия, учебное пособие для студентов пед. вузов / сост. П. А. Лебедев. — Москва: Академия, 2001. — 408 с.
7. Середняк Ж. М. Результаты предварительных исследований учащихся средней школы с девиантным поведением и предрасположенностью к нему / Жанна Муканівна Середняк // Матеріали науково-практичної конференції за участю міжнародних спеціалістів «Актуальні питання сучасної психіатрії, наркології та неврології» / За заг. ред. проф. В. І. Пономарьова ; Жанна Муканівна Середняк. — Харків, 2014. — С. 356.
8. Социальная норма [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
9. Фромм А. Азбука для родителей / Алан Фромм. — Ленинград: Лениздат, 1991. — 319 с.
10. Щербина В. Б. Класифікація та подолання відхилень у поведінці: Методичний посібник. / В. Б. Щербина. — Одеса: ООІУВ, 2015. — 59 с.

References

1. Gilbuh Uu. Z. (1989). *Psihodiagnostika v shkole [Psychodiagnosics at school]*. Moscow: Znanie [in Russian].
2. Kalachova I. (2011) *Zlochinnist v Ukraini: Stat. Zbirnik / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini [Crime in Ukraine: Articles Collection / State Statistics Service of Ukraine]* Kiev. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Lichko A. E. (1983). *Psihopatii i akcentuacii haraktera u podrostkov [Psychopathy and the accentuation of character in adolescents]*. Leningrad: Medicina [in Russian].
4. Raigorodskii D. Ya. (2008) *Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy. [Practical psychological testing. Methods and tests]*. Samara: Izdatel'skij Dom «BAHRAH-M» [in Russian].
5. Prostomolotov V. F. (2009) *Pogranichnaja psihiatrija. Uchebnoe posobie [Border Psychiatry. Textbook]*. Odessa: VMV [in Russian].
6. Seredniak Zh.M. (2014). Rezul'taty predvarytel'nykh yssledovanyj uchaschykhsia srednej shkoly s devyantnym povedenyem y predraspolzhennosti k nemu. [Preliminary studies of high school students with behavioral problems and predisposition to it]. *Materialy nauko-vo-praktichnoi konferentsii za uchastyu mizhnarodnih spetsialistiv «Aktualni pitannia suchasnoi psihiatrii, narkologii ta neurologii» — Proceedings of the conference with the participation of international experts «Current issues of modern psychiatry, neurology and addiction»*. Kharkiv, 356 [in Russian].
7. Lebedev P. A. (2001) *Semejnoe vospitanie [Family education]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
8. Socialnaia_norma [Social norm]. *Wikipedia*. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/> [in Russian].
9. Fromm Allan. (1991) *Azbuka dlja roditelej [Alphabet for parents]*. Leningrad: Lenizdat [in Russian].
10. Shcherbina V. B. (2015) *Klasyfikatsiia ta podolannia vidkhylen u povedintsi [Classification and overcoming of deviations in behavior]*. Odesa: OOIUV [in Ukrainian].

Середняк Ж. М.

аспирант кафедры клинической психологии института инновационного последипломного образования Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, практический психолог Одесского учебно-воспитательного комплекса.

К ВОПРОСУ О ПРИЧИНАХ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПО МАТЕРИАЛАМ ШКОЛЬНОГО ПСИХОЛОГА

Резюме

Статья по материалам школьного психолога об исследовании факторов, способствующих возникновению и формированию поведенческих отклонений среди школьников. В статье раскрыты вопросы педагогических, психологических и социальных патогенетических факторов, ориентация на которые позволит разработать соответствующую систему коррекционных мероприятий, направленных на снижение развития у школьников девиантных форм поведения.

Ключевые слова: школа, дети, плохое поведение, воспитание, преступления, молодежь.

Seredniak Z. M.

graduate student of clinical psychology department of Odessa National Institute of Innovation Postgraduate Education named after I. I. Mechnikov, practical psychologist of Odessa educational complex № 49.

ON DEVIANT BEHAVIOR BY THE SCHOOL PSYCHOLOGIST MATERIALS

Abstract

Increased growth of deviant behavior among teenagers and youth induce the research of factors of emergence and formation of behavioral deviations among students.

The aim — to develop a system of educational, psychological and social remedial measures aimed at reducing the growing prevalence of deviant behavior, *the object* of which is the manifestation of deviant behavior, and *the subject* is the identification of factors that contribute to deviations in behavior at school age.

The study involved 127 students of the Odessa educational complex of 9th and 10th grades.

The article brought analytical data on adolescent questionnaire regarding wrongful behavior, the formation of which is significantly affected by the experience of family relationship, online resources and low level of awareness about the punishment for a crime.

There also was researched the question about norms and moral values which were shifted toward tolerant attitude to different forms of deviant behavior, observed in some products of social art, television and online resources. In the high growth of the children's usage of information technology nowadays behind external positive we see the presence of negative conditions for the formation of emotional (computer) dependence, conflict relationship, isolation of speech and rigidity of thinking. Pathological aspects of socialization and personal development can be avoided through preventive education at school and at home.

The article analyzes the cooperation of the educational institution with social services and its disadvantages, as well as statistical data on crimes committed by juveniles, the manifestations of which are found in primary school.

As a result of this study the system of corrective measures was determined: the implementation of psychological culture development programs of all the participants of the educational process; the increase in the level of control and participation of social and legal protection bodies in the implementation of preventive education of children and families at social risk; formation of conditions for adult awareness of the factors of deviant behavior and learning effective communication, enabling harmonious relationship of the participants of the educational process.

Key words: school, children, behavior, education, crime and youth.

Стаття надійшла до редакції 2.02.2016